

Dariusz GREGORCZYK
Dorota FATER

Zakres działań operacyjno-rozpoznawczych Grupy III i Grupy IIIa Wydziału II Służby Bezpieczeństwa w Katowicach w latach 1957–1975. Zarys problematyki

Streszczenie

Prezentowany artykuł porusza tematykę dotyczącą funkcjonowania na terenie województwa katowickiego w latach 1957–1975 komunistycznych struktur aparatu bezpieczeństwa. W tym aspekcie przedstawiono zadania oraz opisano mechanizmy prowadzonych działań, jakie były realizowane w tym okresie przez funkcjonariuszy Grupy III i Grupy IIIa wchodzących w skład Wydziału II Służby Bezpieczeństwa w Katowicach. W ramach wykonywanych zadań operacyjnych pracownicy Grupy III prowadzili czynności zmierzające do rozpoznania i kontrwywiadowczego przeciwdziałania penetracji Śląska przez zachodnioniemieckie służby wywiadowcze. Funkcjonariusze Grupy IIIa zajmowali się ujawnianiem oraz likwidowaniem proniemieckich organizacji i grup, które prowadziły lub próbowały prowadzić antypolską działalność na obszarze województwa katowickiego. Istotnym elementem funkcjonowania tej komórki było rozpoznanie i ustalenie powiązań pomiędzy środowiskami ludności niemieckiej mieszkającej na Śląsku a organizacjami społecznymi i rządowymi znajdującymi się na terenie Niemieckiej Republiki Federalnej. W trakcie prowadzonych przez funkcjonariuszy obu jednostek Wydziału II czynności poddano operacyjnej kontroli dużą liczbę osób wyjeżdżających ze Śląska do Niemiec, jak i przyjeżdżających do Polski z terenu RFN cudzoziemców. Działania realizowane przez pracowników Grupy III i Grupy IIIa w Katowicach były prowadzone praktycznie aż do 1990 r., tj. do momentu likwidacji Służby Bezpieczeństwa w wyniku przeprowadzonych w Polsce zmian ustrojowych.

Słowa kluczowe: Służba Bezpieczeństwa, kontrwywiad, Grupa III Wydziału II, Grupa IIIa Wydziału II, kontrwywiadowcza ochrona Śląska, inwigilacja cudzoziemców, kontrola ruchu międzynarodowego, zwalczanie rewizjonizmu niemieckiego.

Wstęp

Zakończenie II wojny światowej i przejęcie kontroli w Polsce przez komunistów, wspieranych siłą wojsk radzieckich, przyczyniło się do powstania nowej

rzeczywistości politycznej i społecznej na obszarze całego kraju. W celu utrzymania władzy oraz wyeliminowania opozycji ówczesny rząd przystąpił do budowy silnego aparatu bezpieczeństwa. Powołanie do życia w lipcu 1944 r. resortu bezpieczeństwa, wzorowanego na strukturach sowieckich, było ważnym elementem prowadzonej polityki w stosunku do całego społeczeństwa. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP) miało zagwarantować „władzy ludowej” skuteczną kontrolę polityczną poprzez stworzenie dobrze i skutecznie działającego aparatu bezpieczeństwa. Funkcjonariusze MBP przy pomocy rozsianych po całej Polsce urzędów bezpieczeństwa mieli za zadanie utrwalać zdobycze nowej władzy, a przede wszystkim likwidować wszelkie przejawy zewnętrznej, jak i wewnętrznej wrogiej działalności wymierzonej przeciwko komunistycznym strukturom administracji państwowej. W ten proces byli zaangażowani funkcjonariusze MBP, a po przekształceniach w 1954 r. pracownicy Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego (Kds.BP), w tym także osoby zatrudnione w strukturach kontrwywiadu PRL¹.

Reorganizacja struktur aparatu bezpieczeństwa w Polsce, która dokonała się na przełomie lat 1956–1957 była przeprowadzona pod pełną kontrolą ówczesnego I sekretarza Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej – Władysława Gomułki i naczelnych władz Komitetu Centralnego PZPR. Na mocy *Ustawy z 13 listopada 1956 r. o zmianie organizacji naczelnych organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego* został zlikwidowany Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego a w jego miejsce została utworzona Służba Bezpieczeństwa (SB)². Ważnym aspektem przeprowadzonych zmian resortu bezpieczeństwa PRL było włączenie całego aparatu w struktury Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Na szczeblu terenowym funkcjonariusze i pracownicy SB zostali przyporządkowani do wojewódzkich i powiatowych komend Milicji Obywatelskiej. Ponadto efektem dokonanych zmian było m.in. zmniejszenie stanu osobowego Służby Bezpieczeństwa, częściowa wymiana kadry kierowniczej oraz reorganizacja struktur i zakresów zadań, które realizowały poszczególne departamenty „nowej służby”³. Powyższe zmiany zastosowano również we wszystkich jednostkach Służby Bezpieczeństwa działających w tzw. „terenie”, tj. w wojewódzkich komendach Milicji Obywatelskiej.

¹ *Dekret z dnia 20 lipca 1954 r. o służbie w organach bezpieczeństwa publicznego*, Dz.U. 1954, nr 34, poz. 142.

² *Ustawa z dnia 13 listopada 1956 r. o zmianie organizacji naczelnych organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego*, Dz.U. 1956, nr 54, poz. 241.

³ R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2013, s. 134–135; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza T. II, 1956–1975*, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 7–9; K. Lesiakowski, *Aparat bezpieczeństwa w Polsce 1945–1970. Struktura organizacyjna i zadania. Głos w sprawie bilansu PRL*, [w:] *Europa w XX wieku. Główne kierunki rozwoju (ekologia, gospodarka, kultura, polityka)*, red. E. Wiśniewski, Łódź 2001, s. 100–101; H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990*, Warszawa 1997, s. 128–129.

Zmiany dokonane w funkcjonowaniu aparatu bezpieczeństwa na szczeblu centralnym miały bezpośrednie przełożenie na organizację i pracę jednostek ulokowanych w strukturach komend wojewódzkich. W zasadzie wydziały operacyjne SB działające w poszczególnych jednostkach wojewódzkich Milicji Obywatelskiej były zorganizowane według schematu organizacyjnego, który obowiązywał w MSW. Powyższe zasady odnosiły się także do terenowych wydziałów kontrwywiadu SB, określanych jako Wydziały II komend wojewódzkich. Jednakże w niektórych przypadkach struktura i zakres zadań operacyjnych realizowanych przez te jednostki odbiegał od przyjętej organizacji, gdyż był dostosowany do specyfiki danego obszaru. Tak było m.in. w przypadku Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO w Katowicach, w której główny akcent prowadzonych czynności położono na zwalczanie działalności szpiegowskiej przede wszystkim w kontekście międzynarodowego ruchu osobowego i mieszkającej na tym terenie dużej grupy ludności autochtonicznej.

W ocenie katowickich funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa województwo katowickie zajmowało bardzo istotną pozycję w kontrwywiadowczym systemie zabezpieczenia państwa i Górnego Śląska⁴. Na powyższe twierdzenie miał wpływ duży stopień koncentracji przemysłu, ponad 3,5-milionowy potencjał ludności oraz wysoką urbanizację, Śląsk był postrzegany także jako ważne ogniwo społeczne PRL. Funkcjonowanie na tym obszarze ponad 100 zakładów przemysłowych, z produkcji których korzystały siły zbrojne, bardzo dobrze rozwinięte węzły komunikacyjne oraz istnienie wielu placówek naukowych i badawczych, powodowało, że Śląsk należał do ważnych części gospodarki narodowej. Ponadto w województwie katowickim stacjonowały liczne jednostki wojskowe, których potencjał militarny był istotny dla obronności państwa i regionu. W oparciu o zgromadzone dane oraz na podstawie prowadzonego rozpoznania pracownicy Wydziału II SB w Katowicach do 1964 r. wielokrotnie odnotowywali fakty działalności obcych służb specjalnych na Górnym Śląsku, głównie wywiadu Stanów Zjednoczonych i państw zachodnioeuropejskich⁵. W początkowej fazie tworzenia jednostek Wydziału II SB w Katowicach na początku 1957 r. przewidywano zorganizowanie tylko trzech grup kontrwywiadowczych zajmujących się zwalczaniem wywiadu amerykańskiego (Grupa I), angielskiego (Grupa II) i zachodniemieckiego (Grupa III)⁶. Jednakże już pół roku później wydział ten został powiększony o trzy kolejne grupy, których zakres zadań przedstawiał się następująco:

⁴ *Operacyjna/kontrwywiadowcza charakterystyka województwa katowickiego po pionie Wydziału II z dnia 1 lipca 1964 r.*, Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach (dalej IPN Ka) IPN Ka 031/6, k. 2.

⁵ *Ibidem*, k. 3.

⁶ *Etat Nr 02/5 z dnia 27.12.1956 r.*, *Wydział II Komendy Wojewódzkiej MO w Katowicach*, IPN Ka 058/169, t. 35, k. 10.

- Grupa IV – rozpoznanie działalności szpiegowskiej prowadzonej przez pozostałe państwa europejskie i Izrael oraz rozpracowywanie ukraińskich ośrodków nacjonalistycznych,
- Grupa VI – kontrola operacyjna handlowców przyjeżdżających do Polski z państw Europy zachodniej oraz repatriantów,
- Grupa VII – kontrola międzynarodowego ruchu turystycznego i służbowego oraz zabezpieczenie międzynarodowych szlaków komunikacyjnych⁷.

Przewidywany stan etatowy wszystkich zatrudnionych w tej jednostce pracowników wynosił 51 osób, w tym 48 oficerów i sekretarza i 2 maszynistek⁸.

W charakterystykach kontrwywiadowczych województwa katowickiego sporządzonych w roku 1957 i 1964, funkcjonariusze bezpieczeństwa podkreślali, że problem prowadzenia działań szpiegowskich na Śląsku przez obce służby wywiadowcze ściśle wiąże się ze wzrastającym problemem ruchu międzynarodowego, a także z ludnością miejscową o zapatrywaniach „proniemieckich”⁹. Biorąc pod uwagę przeszłość historyczną, a przede wszystkim wielowiekową przynależność Górnego Śląska do Niemiec, władze komunistyczne i aparat bezpieczeństwa uważali Ślązaków za element niepewny politycznie i wrogo ustosunkowany do Polski¹⁰. Liczne powiązania rodzinne z osobami zamieszkałymi na stałe w Europie – głównie w Republice Federalnej Niemiec (w oryginalnych dokumentach NRF) – utwierdzały komunistyczny aparat bezpieczeństwa w przekonaniu o konieczności „rozpracowania” lokalnej społeczności niemieckiej pod kątem wyeliminowania wszelkich zagrożeń płynących z jej strony. W rozwiązaniu tzw. kwestii niemieckiej na terenie Górnego Śląska katowicka bezpieka w ramach kontrwywiadowczego zabezpieczenia aktywnie zwalczała działalność prowadzoną przez zachodniemiecki wywiad, tj. *Bundesnachrichtendienst (BND)*. Równoległe inni funkcjonariusze SB w ramach walki z „rewizjonizmem niemieckim” ujawniali i likwidowali wszelkie przejawy antypolskiej działalności mieszkającej na tym terenie mniejszości niemieckiej oraz rozpoznawali powiązania Ślązaków z organizacjami i instytucjami działającymi na terenie RFN.

Problem dotyczący kontrwywiadowczej ochrony województwa katowickiego przed działalnością Niemiec zachodnich jak również zwalczanie „rewizjonizmu niemieckiego” należały po 1957 r. do priorytetowych działań katowickich wydziałów Służby Bezpieczeństwa. Pierwszą problematyką zajmowali się pracow-

⁷ Odłączona notatka dot. *Organizacji Wydziału II* (prawdopodobnie z pocz. lat 60. XX w.), IPN Ka 063/68, k. 94–95.

⁸ *Etat nr Kt/w/047 z dnia 2.III.1957r.*, IPN Ka 058/169, t. 35, k. 6–7.

⁹ *Charakterystyka kontrwywiadowcza województwa katowickiego. Katowice 1957 r.*, IPN Ka 063/84 t. 2, k. 231; *Operacyjna kontrwywiadowcza charakterystyka wojew. katowickiego po pionie Wydziału II-go z dnia 1 lipca 1964 r.*, k. 3.

¹⁰ B. Linek, *Kwestie narodowościowe – problem niemiecki*, [w:] *Fundament systemu zniewolenia. Z działalności wojewódzkich struktur Urzędu Bezpieczeństwa w Katowicach 1945–1956*, red. A. Dziurok, A. Dziuba, Katowice 2009, s. 282.

nicy Grupy III Wydziału II KWMO w Katowicach. W przypadku przeciwdziałania wpływom niemieckiej propagandy na Śląsku powyższe kwestie należały do obowiązków funkcjonariuszy Grupy III Wydziału III KWMO. W celu bardziej skutecznej realizacji zadań „na kierunku niemieckim” kierownictwo katowickiej bezpieki w 1965 r. podjęło decyzję o przeniesieniu do Wydziału Kontrwywiadu funkcjonariuszy Grupy III Wydziału III¹¹. W ocenie wojewódzkich władz partyjnych PZPR, jak i samych funkcjonariuszy służby powyższy zabieg pozwolił na bardziej skuteczną kontrolę środowisk ludności autochtonicznej, zwiększał możliwości lepszego wykorzystania posiadanych sił i środków oraz umożliwił lepszą koordynację pracy obu grup. Od połowy lat 60. ub. wieku można zaobserwować, że praca Wydziału II SB w Katowicach coraz bardziej skupiała się na „kierunku niemieckim”, a problematyka ta należała do najważniejszych obszarów działania tej jednostki¹².

Zakres działań kontrwywiadowczych realizowanych przez Grupę III Wydziału II SB KWMO w Katowicach

Zadania katowickiego kontrwywiadu Służby Bezpieczeństwa w zakresie zwalczania zachodniemieckich służb specjalnych były wykonywane w oparciu o bieżące dyspozycje MSW PRL oraz na podstawie własnej analizy operacyjnej¹³. Na podstawie wykrytych spraw szpiegowskich w latach 1945–1956 funkcjonariusze Wydziału II większe zagrożenie szpiegowskie widzieli w działaniach wywiadu amerykańskiego, angielskiego i francuskiego niż niemieckiego¹⁴. Jednakże już na przełomie lat 50. i 60. XX w. pracownicy śląskiej bezpieki dostrzegali stale rosnące zagrożenie ze strony Niemiec zachodnich zwłaszcza w kontekście wzmożonych działań ze strony służb specjalnych RFN, jak również „narastania nastrojów rewizjonistycznych i profaszystowskich”. Z tego względu w nowo utworzonych strukturach Wydziału II KWMO w Katowicach to właśnie Grupa III – „niemiecka” – była najliczniejszą komórką kontrwywiadu SB. Od początku funkcjonowania grupy jej stan osobowy wynosił od 7 do 10 pracowników, w tym kierownik grupy, 5–6 oficerów i 2–3 podoficerów¹⁵.

¹¹ *Kierunkowy plan pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa KWMO – Katowice na lata 1966–1967 z dnia 13 grudnia 1965 r.*, IPN Ka 031/8 T. 2, k. 3–4.

¹² *Ibidem*, k. 15.

¹³ *Główne kierunki pracy Departamentu II i jego jednostek terenowych na lata 1969–1970*, IPN Ka 083/147, k. 3–12; *Główne kierunki pracy Departamentu II i jego jednostek terenowych na lata 1971–1972*, IPN Ka 083/111, k. 617–629.

¹⁴ *Charakterystyka kontrwywiadowcza województwa katowickiego. Katowice 1957 r.*, k. 229–237.

¹⁵ *Sprawozdanie Gr. III Wydz. II KWMO Katowice za IV kwartał 1960 r. z dnia 5.1.1960 r.*, IPN Ka 031/38 cz. 1, k. 37; *Zakres pracy i struktura organizacyjna Wydziału II KWMO w Katowicach z dnia 15.VI.1972 r.*, IPN Ka 083/111, k. 408.

W opisywanym okresie kierownikami tej komórki byli, m.in.: kpt. Wiesław Krzyworzeka, kpt. W. Popiołek i mjr Edmund Matys¹⁶.

W okresie tworzenia i określania zadań dla jednostek Wydziału II SB w Katowicach, na funkcjonariuszy Grupy III nałożono następujące zadania:

- kontrwywiadowcza ochrona województwa katowickiego przed działalnością wywiadu RFN,
- ujawnianie pracowników i byłych współpracowników Abwehry, Gestapo i Sicherheitsdienst działających na terenie Górnego Śląska,
- obserwowanie osób mogących mieć powiązania z „ośrodkami wywiadu zachodnio-niemieckiego”,
- „penetracja obcych ośrodków poprzez werbowanie podsyłanie agentury do ośrodków wywiadu zachodnio-niemieckiego, względnie osób związanych z tymi ośrodkami”¹⁷.

Ponadto do obowiązków pracowników Grupy III należało także nadzorowanie i koordynowanie pracy jednostek terenowych „po zagadnieniu niemieckim” na obszarze województwa.

W początkowej fazie funkcjonowania tej grupy jej funkcjonariusze z dużą energią przystąpili do rozbudowy posiadanej sieci osobowych źródeł informacji i kontaktów służbowych wśród urzędników administracyjnych i na terenie śląskich zakładów pracy. W przeciągu roku liczba tajnych współpracowników wzrosła z 5 do 12, a ilość informatorów i kontaktów poufnych wynosiła łącznie 30 osób¹⁸. Ponadto w swojej pracy grupa wykorzystywała 4 lokale konspiracyjne i 4 tzw. adresówki¹⁹. O intensywności pracy katowickiej SB na polu zwalczania szpiegostwa niemieckiego świadczy fakt wszczęcia przez nich, tylko w ciągu roku, 13 spraw operacyjnych²⁰. Założone i prowadzone przez Grupę III sprawy dotyczyły w większości przypadków kontroli osób, które były podejrzewane o nawiązanie kontaktów z BND i prowadzenie działalności szpiegowskiej przeciwko PRL. Ponadto „ewidencje operacyjne” zakładano również w stosunku do osób, które utrzymywały bliskie kontakty i wyjeżdżały do rodzin

¹⁶ *Kadra bezpieczeństwa 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwach śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim*, red. W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurok, Katowice 2009, s. 337–338.

¹⁷ *Zakres pracy Sekcji III-ciej Wydziału II-go przy Komendzie Wojewódzkiej Służby Bezpieczeństwa MO w Katowicach z dnia 25.III.1958 r.*, IPN Ka 031/38 cz. 1, k. 127.

¹⁸ *Sprawozdanie kwartalne Grupy III-ciej Wydziału II-go za IV kwartał 1959 r. z dnia 31 grudnia 1959 r.*, IPN Ka 031/38, k. 111; *Sprawozdanie Grupy III Wydz. II Katowice za IV kwartał 1960 r. z dnia 5.I.1961 r.*, k. 36.

¹⁹ Adresówka – to mieszkanie tajnego współpracownika, który udostępnia swój adres zamieszkania do przesyłania korespondencji z kraju lub zagranicy, najczęściej od innych osobowych źródeł informacji współpracujących z wywiadem lub kontrwywiadem. *Polskie służby specjalne. Słownik*, pod red. Konstantego A. Wojtaszczyka, Warszawa 2011, s. 29–30.

²⁰ *Operacyjna kontrwywiadowcza charakterystyka wojew. katowickiego po pionie Wydziału II-go z dnia 1 lipca 1964 r.*, k. 3.

lub znajomych mieszkających w Niemczech. Za każdym razem celem prowadzonych spraw było ustalenie charakteru utrzymywanych relacji z cudzoziemcami, ale także z instytucjami lub organizacjami zachodnioniemieckimi.

Prawdziwym wyzwaniem dla całego Wydziału II katowickiej SB był problem kontroli ruchu międzynarodowego, jaki się odbywał na linii Śląsk – Europa Zachodnia, a głównie RFN. W ocenie analityków KWMO w Katowicach wyjazdy ob. polskich do Niemiec, jak i wszelkie przyjazdy obcokrajowców na teren województwa katowickiego stanowiły „poważną bazę działania dla ośrodków wywiadowczych”²¹. Wprawdzie problematyką kontroli międzynarodowego ruchu osobowego zajmowali się funkcjonariusze Grupy VI i VII Wydziału Kontrwywiadu to jednakże w porozumieniu i ścisłej współpracy z pozostałymi jej komórkami – w tym z „grupą niemiecką”.

Na podstawie zakończonych spraw szpiegowskich w latach 1960–1975 pracownicy śląskiej bezpieki zaobserwowali, że wszystkie osoby skazane za działalność wywiadowczą na rzecz BND były werbowane poza granicami kraju. Taka sytuacja dotyczyła Edwina Suska, który podczas swojego pobytu w RFN nawiązał, a następnie utrzymywał kontakty z oficerami wywiadu zachodnioniemieckiego²². Za prowadzoną działalność, wymierzoną w bezpieczeństwo PRL, został skazany przez Wojskowy Sąd Okręgowy w Katowicach na karę 6 lat pozbawienia wolności. Z zachowanej dokumentacji służb katowickiego kontrwywiadu wynika, że każdego roku odnotowywano przypadki indagacji polskich obywateli przebywających w Niemczech przez pracowników i osoby powiązane z tamtejszymi służbami specjalnymi. W 1964 r. Wydział II SB w Katowicach zarejestrował 42 próby uzyskania od Polaków wiadomości szpiegowskich, a w 1968 r. podobnych zdarzeń było aż 162²³.

Ważnym elementem zadań realizowanych przez Grupę III było rozpoznanie i monitorowanie wizyt obywateli RFN w Polsce z uwzględnieniem prowadzenia przez nich ewentualnej działalności szpiegowskiej. W przypadku uzyskania informacji dotyczącej „podejrzanej” wizyty ob. Niemiec na terenie województwa, esbecy starali się pozyskać informacje zmierzające do ustalenia celu wizyty, posiadanych powiązań rodzinnych w Polsce, utrzymywanych kontaktów z ob. PRL, a nawet zainteresowań, cech charakteru czy prowadzonego trybu życia. W sprzyjających okolicznościach funkcjonariusze podejmowali próby przeprowadzenia werbunku cudzoziemca, lecz był to z reguły proces długotrwały²⁴.

²¹ Ibidem.

²² *Informacja dotycząca spraw Wydziału II-go z dnia 13.09.1975 r.*, IPN Ka 083/115, k. 56.

²³ *Notatka informacyjna o pracy Wydziału II-go Służby Bezpieczeństwa KWMO w roku 1964 z dnia 8.XII.1964 r.*, IPN Ka 031/17 t. 1, k. 4; *Sprawozdanie z pracy Wydziału II-go Służby Bezpieczeństwa KWMO Katowice w roku 1968 z dnia 6 stycznia 1969 r.*, IPN Ka 031/17 t. 5, k. 12.

²⁴ *Plan pracy po zagadnieniu Sekcji III Wydziału II na I kwartał 1959 r. z dnia 10.I.1959 r.*, IPN Ka 031/38, cz. 1, k. 45.

Nie mniej ważnym źródłem informacji dla pracowników tej komórki były wiadomości uzyskiwane z Biura „W” zajmującego się kontrolą korespondencji. W przypadku stwierdzenia prowadzenia przez nadawcę listu wrogiej działalności lub przekazywania danych odnoszących się do spraw związanych z bezpieczeństwem państwa, wszczynano stosowną procedurę operacyjną. Przykładowo w 1961 r. „grupa niemiecka” na podstawie przeprowadzonej perlustracji założyła sprawę o krypt. „Beskid” „na niezidentyfikowanych osobników”, którzy korespondencyjnie przesyłali wiadomości wywiadowcze na adres znajdujący się na terenie RFN²⁵. Pomimo zaangażowania wielu środków sprawa ta nie doczekała się rozwiązania, gdyż nie ustalono żadnych osób winnych.

W oparciu o zgromadzoną wiedzę wynikającą z posiadanego operacyjnego rozpoznania udało się pracownikom Wydziału II – we współpracy z Departamentem II MSW – określić obszar zainteresowań wywiadowczych, jakie prowadziła niemiecka BND na terenie województwa katowickiego. Zebrane przez kontrwywiad SB dane świadczyły, że pracowników wywiadu zachodniemieckiego interesowały zagadnienia dotyczące spraw obronnych, gospodarczych, jak również społecznych i politycznych związanych ze Śląskiem. W sferze militarnej niemieckie służby starały się rozpoznać lokalizację, stan osobowy posiadane uzbrojenie rozmieszczonych na Śląsku jednostek wojskowych. W tym zakresie BND była szczególnie zainteresowana wojskami pancernymi oraz raketowymi, które stacjonowały w powiatach: Tarnowskie Góry, Lubliniec, Pszczyna i Zawiercie²⁶. W dziedzinie gospodarczej służby niemieckie zbierały wiadomości dotyczące, m.in. produkcji poszczególnych zakładów (np. ZM Bumar Łabędy, Piotrowicka Fabryka Maszyn, Huta 1 Maja w Gliwicach), rozbudowy szlaków komunikacyjnych i energetycznych, kooperacji z niemieckimi firmami oraz możliwościami eksportu i importu śląskich zakładów²⁷. W sprawach dotyczących obszarów życia społecznego i politycznego BND obserwowała problem stosunków polsko-niemieckich na Górnym Śląsku, warunki bytowe miejscowej ludności, prowadzoną politykę władz lokalnych w odniesieniu do mniejszości niemieckiej (np. możliwość używania oficjalnie j. niemieckiego, utrudnienia związane z możliwością wyjazdów i emigracji do RFN), zbierała dane dot. dyskryminacji Niemców śląskich oraz była zainteresowana wiedzą o występujących konfliktach o podłożu politycznym i społecznym (strajki i wystąpienia)²⁸.

²⁵ *Plan przedsięwzięć operacyjnych do spraw prowadzonych w Grupie III-ciej Wydziału II z dnia 12 września 1961 r.*, IPN Ka 031/38, cz. 1, k. 67.

²⁶ *Sprawozdanie Wydziału II Służby Bezpieczeństwa w Katowicach za rok 1965 z dnia 20.12.1965.*, IPN Ka 031/17, t. 2, k. 5–6.

²⁷ *Kontrwywiadowcza charakterystyka województwa katowickiego po pionie Wydziału II-go KWMO z dnia 24.07.1975 r.*, IPN Ka 083/111, k. 31; *Operacyjna kontrwywiadowcza charakterystyka wojew. katowickiego po pionie Wydziału II-go z dnia 1 lipca 1964 r.*, k. 4–5.

²⁸ *Operacyjna kontrwywiadowcza charakterystyka wojew. katowickiego po pionie Wydziału II-go z dnia 1 lipca 1964 r.*, k. 20.

Grupa III Wydziału II SB w Katowicach, realizując postawione przed nią zadania, skupiała się przede wszystkim na rozpoznaniu osób, ale też i środowisk, które mogłyby być wykorzystywane przez niemieckie służby specjalne. Dlatego ważnym elementem pozwalającym funkcjonariuszom SB skuteczniej prowadzić działania i czynności operacyjno-rozpoznawcze było zakładanie tzw. teczek zagadnieniowych i spraw obiektowych. Gromadzono w nich wszelkie informacje uzyskane w toku prowadzonej pracy przez pracowników, osobowe źródła informacji, czy od innych jednostek z całego kraju. W 1961 r. w dokumentacji Grupy III znajdowały się m.in. tecki zagadnieniowe dotyczące osób będących w przeszłości pracownikami lub współpracownikami Abwehry, Sicherheitsdienst i Gestapo²⁹. W ramach rozpracowania o krypt. „Jar” zgromadzono wiadomości o 1504 osobach, które utrzymywały kontakty z krewnymi mieszkającymi w RFN. Grupa ta była opracowywana nie tylko pod kątem zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa, ale również starano się wśród nich znaleźć potencjalnych współpracowników dla peerelowskich służb wywiadu i kontrwywiadu³⁰. Założona również w tym okresie sprawa o krypt. „Willa” służyła do rozpracowywania śląskich małżeństw, które przebywały czasowo w Niemczech zachodnich, a w sprawie o krypt. „Fala” monitorowano środowiska osób mających radioodbiorniki zakupione na terenie RFN³¹.

Oprócz spraw ewidencji operacyjnej funkcjonariusze „grupy niemieckiej” realizowali także inne zadania, które były im zlecane przez kierownictwo Wydziału II lub Wydział III Departamentu II MSW. Przykładem tego typu działań było odszukanie i objęcie kontrolą osób z terenu województwa katowickiego, które na początku lat 60. ub. wieku otrzymywały korespondencję z RFN „na papierze listowym ze znakami wodnymi”³². Także i w tym przypadku funkcjonariuszom bezpieki chodziło o opracowanie charakteru utrzymywanych kontaktów i ustalenie osób i firm z terenu Niemiec. W ramach przeprowadzonych czynności pracownicy Grupy III założyli na mieszkańców Śląska aż sześć spraw operacyjnego sprawdzenia o kryptonimach: „Gosia”, „Gliwicka”, „Lalka”, „Ara”, „Stary” i „Wierny”³³. Jednakże w trakcie ich prowadzenia nie udało nikomu udowodnić szpiegostwa przeciwko Polsce, lecz niektórzy z nich zostali w późniejszym okresie zwerbowani do współpracy z SB.

Na przełomie lat 60. i 70. XX w. można zaobserwować zwiększoną aktywność Wydziału II KWMO w Katowicach zwłaszcza na obszarze prowadzonej pracy operacyjnej. W zachowanych dokumentach pionu kontrwywiadu wytworzonych w Departamencie II SB MSW znajdują się dyrektywy i wytyczne doty-

²⁹ *Protokół zdawczo-odbiorczy Grupy III Wydziału II z dnia 1.9.1961*, IPN Ka 031/38, cz. 2, k. 88.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, k. 87–88.

³² *Sprawozdanie Grupy III Wydz. II KWMO za IV kwartał 1960 r.*, IPN Ka 031/38, cz. 1, k. 30.

³³ *Ibidem*, k. 30–31.

czące szerszego wdrażania działań ofensywnych w stosunku do „zachodnich ośrodków wywiadowczych” oraz placówek dyplomatycznych³⁴. W realizacji nałożonych zadań wzięli również czynny udział funkcjonariusze Grupy III katowickiej SB, a ich działania w tym zakresie były realizowane poprzez:

- aktywne rozpracowywanie osób mających bezpośredni kontakt z niemieckimi instytucjami państwowymi,
- prowadzenie „gier operacyjnych” z BND³⁵,
- podsyłanie „agentury” do Ambasady i Misji Handlowej RFN w Warszawie³⁶.

Ponadto oficerowie tej grupy prowadzili monitoring osób skazanych za szpiegostwo na rzecz RFN oraz brali czynny udział w zahamowaniu emigracji ludności z terenów Śląska do Niemiec zachodnich.

O intensywności prowadzonych prac może świadczyć fakt podwojenia przez Grupę III ilości założonych spraw operacyjnych z 15 w latach 60. do 24 w 1973 r.³⁷ W połowie lat 70. ub. wieku pracownicy „grupy niemieckiej” wykorzystywali do przeprowadzanych zadań 56 tajnych współpracowników oraz 4 kontakty operacyjne (były to najczęściej kontakty służbowe z pracownikami administracji lub w zakładach pracy)³⁸. O skali realizowanych działań ofensywnych w stosunku do instytucji zachodnoniemieckich wykonywanych przez Grupę III Wydziału II SB dowodzi fakt wysłania 22 tajnych współpracowników na teren RFN, w tym sześciu z „sankcją wejścia w kontakt ze służbami specjalnymi”³⁹.

Problem ruchu międzynarodowego oraz ograniczenia emigracji Ślązaków z PRL do Niemiec zachodnich stały się dla pionu kontrwywiadu SB okazją do podjęcia zadań zaczepnych w stosunku do „wrogich ośrodków wywiadu i kontrwywiadu”. Wykorzystując powstałą na początku lat 70. minionego wieku tendencję miejscowej ludności do masowej emigracji, Grupa III w 1971 r. wszczęła – z polecenia Departamentu II MSW – sprawę obiektową o krypt. „Ren”⁴⁰. Bazując na powstałej sytuacji, katowicka bezpieka przeprowadziła zakrojony na szeroką skalę proces lokowania na terenie RFN własnych agentów tzw. „krótkofalowych” (funkcjonujących w okresie od roku do dwóch lat), jak

³⁴ *Plan realizacji zaleceń kierownictwa Dep. II-go MSW z dnia 6.06.1973 r. (narada krajowa MSW)*, IPN K 083/115, k. 62–64.

³⁵ Gra operacyjna polega na nawiązaniu przez służbę specjalną bezpośredniego kontaktu z przeciwnikiem w celu wywarcia takiego wpływu na podejmowane przez niego decyzje, aby odpowiadały one interesom własnego państwa, *Polskie służby specjalne. Słownik...*, s. 78–79.

³⁶ *Plan działań operacyjnych Wydziału II Służby bezpieczeństwa KWMO Katowice na rok 1971 z dnia 1.06.1971*, IPN Ka 083/111, k. 587–591.

³⁷ *Sprawy poszczególnych kategorii wg. grup w Wydziale II-gim. Stan na dzień 5.04.1973 r.*, IPN Ka 083/115, k. 404.

³⁸ *Notatka informacyjna z dnia 1.03.1975 r.*, IPN Ka 083/115, k. 81.

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej krypt. „Ren” z dnia 11.09.1971 r.*, IPN Ka 030/21, t. 1, k. 1.

i „długofalowych” (mających pozostać w RFN co najmniej kilka lat)⁴¹. Celem ich pobytu było przeprowadzenie rozpoznania „ośrodków wywiadu niemieckiego”, funkcjonowania obozów dla uchodźców z Polski i obserwowanie uciekinierów z kraju. Bardzo ważnym aspektem sprawy było przygotowanie przez pracowników Grup: III i IIIa, działań dezinformacyjnych. Polegały one na wytypowaniu spośród ludności autochtonicznej ludzi wrogo nastawionych do władz komunistycznych, byłych działaczy NSDAP i „zagorzałych hitlerowców”. Następnym etapem było skłonienie tych osób do pozorowanej współpracy z SB, a następnie zlecenie im sfabrykowanych zadań do wykonania na terenie Niemiec zachodnich⁴². Celem operacyjnym powyższych działań było wprowadzenie niemieckich służb wywiadu i kontrwywiadu w błąd, przy jednoczesnym odwróceniu ich uwagi od rzeczywistych szpiegów przerzuconych w tym czasie do RFN. Efektem realizowanych zadań przez Wydział II SB w Katowicach było wysłanie na Zachód około 100 pozornie zwerbowanych osób oraz kilkunastu prawdziwych tajnych współpracowników⁴³.

Zwalczanie zachodnioniemieckich służb wywiadowczych należało do priorytetowych zadań, jakie były stawiane przed funkcjonariuszami Grupy III katowickich struktur SB. Podejmowane i realizowane przez tą komórkę kontrwywiadowcze działania miały bezpośrednie odzwierciedlenie w liczbie osób, które zostały skazane na Górnym Śląsku za podjęcie współpracy z wywiadem niemieckim – Bundesnachrichtendienst. Na przestrzeni lat 1944–1975 na Śląsku za szpiegostwo osądzono, a następnie skazano około 130 osób, w tym m.in. 101 agentów, 15 pomocników, 7 oferentów i 7 osób „gromadzących informacje do celów szpiegowskich”⁴⁴.

Oprócz działań kontrwywiadowczych Grupa III Wydziału II brała czynny udział w innych przedsięwzięciach, jakie były wykonywane przez śląski aparat bezpieczeństwa – choćby w zakresie hamowania procesów emigracyjnych miejscowej ludności do RFN, czy zwalczania „rewizjonizmu niemieckiego”. W zakresie obowiązków funkcjonariuszy tej komórki była także kontrola i nadzór nad pracownikami 10 referatów terenowych SB, którzy zostali wydzieleni do pracy po tym „zagadnieniu” w swoich macierzystych jednostkach⁴⁵.

⁴¹ S. Rosenbaum, *Przeciw „krucjacie rewanżystów”. Służba Bezpieczeństwa w walce z „zachodnioniemieckim rewizjonizmem”*, [w:] *Donosem i palką. Z działań Służby bezpieczeństwa na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1956–1980*, Katowice 2008, s. 33.

⁴² Notatka służbowa z dnia 06.11.1971 r., IPN Ka 030/21, t. 1, k. 55–57; S. Rosenbaum, *Przeciw „krucjacie rewanżystów”*..., s. 34–35.

⁴³ *Wniosek o zakończenie sprawy obiektowej krypt. „Ren” z dnia 7.07.1975 r.*, IPN Ka 030/21, t. 1, k. 98; S. Rosenbaum, *Przeciw „krucjacie rewanżystów”*..., s. 35.

⁴⁴ *Informacja dot. skazanych przez sądy na terenie Polski w latach 1945–1975 za szpiegostwo, obecnie zamieszkałych na terenie woj. katowickiego*, IPN Ka 063/165, k. 3.

⁴⁵ *Plan kwartalny przedsięwzięć agenturalno-operacyjnych Grupy III na II kwartał 1959 r. z dnia 2.IV.1959 r.*, IPN Ka 031/38, cz. 1, k. 75–76.

Wybrane aspekty operacyjno-rozpoznawczych działań realizowanych przez Grupę IIIa Wydziału II SB KWMO w Katowicach

Problematyka dotycząca skoordynowanych działań katowickiego aparatu bezpieczeństwa w zakresie zwalczania wszelkich zagrożeń ze strony tzw. „rewizjonizmu niemieckiego” sięga praktycznie początków lat 50. ub. stulecia. W pierwszym etapie funkcjonowania struktur Urzędów Bezpieczeństwa na Górnym Śląsku kwestie związane z rozpoznaniem i neutralizacją wszelkich działań ludności autochtonicznej przeciwko władzom PRL został scedowany na Sekcję III Wydziału III Komitetu ds. Bezpieczeństwa Państwowego, a później, tj. po 1956 r. na Grupę III Wydziału III Służby Bezpieczeństwa. Jednostka ta liczyła w tym okresie ośmiu pracowników, którzy mieli do dyspozycji 30 konfidentów⁴⁶.

Kwestie związane z próbami rozpracowania i kontrolowania przez aparat komunistyczny środowisk mniejszości niemieckiej na Śląsku od początku napotykał na poważne trudności. Represyjne działania władz sowieckich i polskich w stosunku do Ślązaków po zakończeniu II wojny światowej pozostawiły trwałe piętno wśród tej społeczności⁴⁷. Wroga, antypolska postawa ludności autochtonicznej oraz duża hermetyczność tej społeczności utrudniała komunistycznym strukturom bezpieczeństwa walkę z rzeczywistymi czy domniemanymi niemieckimi zagrożeniami. Na przełomie lat 60. i 70. XX w. liczebność tej grupy społecznej była szacowana na około 380 tys., co stanowiło około 10% całej ludności województwa katowickiego⁴⁸. Tak duża część wrogo nastawionej do władz społeczności stanowiła – w ocenie kierownictwa i władz PZPR – poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa i regionu. Z jednej strony funkcjonariusze katowickiej bezpieki przedstawiali to środowisko jako obszar mogący być wykorzystywany dla celów wywiadowczych przeciwko Polsce. Natomiast z drugiej strony podkreślano wątpliwość jej postaw względem państwa i łatwość ulegania zachodniemieckiej propagandzie politycznej i gospodarczej⁴⁹.

Na początku lat 60. minionego wieku funkcjonariusze Grupy III Wydziału III SB w Katowicach zwalczali wszelkie przejawy i przypadki antypolskich zachowań na Górnym Śląsku. Z tego względu starali się ujawniać osoby lub grupy osób, które demonstrowały swoje niezadowolenie wobec polskich władz i Polaków. Do takich działań, określanych jako „zewnętrzne formy działalności rewi-

⁴⁶ B. Linek, *Kwestie narodowościowe – problem niemiecki...*, s. 297.

⁴⁷ Szerzej na ten temat pisze A. Dziurok, *Śląskie rozrachunki. Władze komunistyczne a byli członkowie organizacji nazistowskich na Górnym Śląsku w latach 1945–1956*, Warszawa 2000.

⁴⁸ Plan działań operacyjnych Wydziału II Sł. Bezpieczeństwa KWMO w Katowicach z dnia 1.06.1971, IPK Ka 083/111, k. 592; S. Rosenbaum, *Przeciw „krucjacie rewanzystów”...*, s. 33.

⁴⁹ A. Dziurok, *Śląskie rozrachunki...*, s. 258.

zjonistycznej”, zaliczano takie sytuacje, jak: malowanie haseł o treści „rewizjonistycznej”, pochwalanie faszyzmu, prowokacyjne używanie w miejscach publicznych języka niemieckiego, czy nawet śpiewanie piosenek kojarzonych z III Rzeszą⁵⁰. Do tej grupy „rewizjonizmu” zaliczano także rozpowszechnianie wiadomości o wyższości gospodarki niemieckiej nad polską, czy o lepszej jakości życia w RFN. Do „zewnętrznych form rewizjonizmu” kwalifikowane były takie czyny, jak: „lżenie narodu polskiego”, tzw. szeptanki (o podłożu antypolskim), obraźliwe napisy i głośne wypowiedzi antynarodowe i antykomunistyczne (niejednokrotnie dokonywane przez sprawców pod wpływem alkoholu). Niepokojącym zjawiskiem dla katowickiego aparatu bezpieczeństwa było wysyłanie przez Ślązaków listów do niemieckich instytucji, mediów czy organizacji politycznych i pozarządowych „o wrogiej treści szkalującej ustrój”, lokalne władze partyjne oraz negujące polskie granice zachodnie i północne⁵¹. Powyższe przypadki były energicznie piętnowane przez SB, która poprzez zastosowanie środków represyjnych starała się ograniczyć skalę tego typu zjawisk. Tylko w 1963 r. z powodu „szerzenia niemczyzny” i antypolskiej propagandy zostało zatrzymanych na 24 i 48 godzin 17 osób, do prokuratury skierowano 64 sprawy, a 37 osób objęto aktem oskarżenia⁵². Za „działalność rewizjonistyczną” wydano z kraju 16 osób, a 7 skazano na 2 lata pozbawienia wolności⁵³.

„Rewizjonizm niemiecki” przybierał także formy „działalności ukrytej”, co pracownicy Grupy III Wydziału III widzieli w tworzeniu nielegalnych grup i organizacji proniemieckich, ale także w organizowaniu nieformalnych spotkań niemieckiej ludności Śląska – tzw. „schadzek”. Z biegiem czasu kierownictwo KWMO w Katowicach dostrzegło rolę zewnętrznych czynników w podtrzymywaniu, a nawet „pielęgnowaniu niemczyzny” na Górnym Śląsku. W tej kwestii główną rolę miały odgrywać zachodniemieckie organizacje społeczne i państwowe oraz Ambasada RFN w Warszawie.

Elementem demonstrowania negatywnego stosunku autochtonów do polskich władz były przypadki podawania przez poborowych w wypełnianych ankietach obywatelstwa lub narodowości niemieckiej. Najwięcej takich zdarzeń od września 1962 r. do września 1963 r. zauważono w Bytomiu – 506 i Gliwicach – 509⁵⁴. Natomiast w Zabrze odnotowano w tym okresie sześć przypadków odmowy odbycia służby wojskowej ze względów narodowościowych.

W 1965 r. kierownictwo KWMO SB w Katowicach podjęło decyzję, za zgodą warszawskiej centrali Służby Bezpieczeństwa, o włączeniu do Wydziału

⁵⁰ *Informacja o aktualnej sytuacji po zagadnieniu niemieckim za okres od 1.I. do 30.VIII.1963 r.*, IPN Ka 0109/60, k. 2; S. Rosenbaum, *Przeciw „krucjacie rewanżystów”*..., s. 37–40.

⁵¹ *Informacja o aktualnej sytuacji po zagadnieniu niemieckim*..., k. 37.

⁵² *Ibidem*, k. 4–6.

⁵³ *Ibidem*, k. 6.

⁵⁴ S. Rosenbaum, *Przeciw „krucjacie rewanżystów”*..., s. 39. *Informacja o aktualnej sytuacji po zagadnieniu niemieckim*..., k. 3.

Kontrwywiadu całej komórki Wydziału III zajmującej się „rewizjonizmem niemieckim”. W ocenie Naczelnika Wydziału II SB – ppłk. J. Baszkiewicza – istniejące zagrożenie bezpieczeństwa województwa

[...] nakazuje widzieć w wywiadzie i rewizjonizmie zachodnioniemieckim podstawowego przeciwnika, który również w latach następnych zmierzać będzie do silnej penetracji terenu zarówno w drodze działania agenturalnego, jak i pozaagenturalnego [...]. Nie ulega wątpliwości, że w naszych warunkach, zagadnienie zwalczania działalności wywiadowczej NRF należy wiązać bardzo ściśle z przeciwdziałaniem prowadzonym na odcinku rewizjonizmu zachodnioniemieckiego [...]⁵⁵.

Podporządkowanie całego obszaru działań operacyjnych związanych z „problemem niemieckim” kontrwywiadowi miało przyczynić się do bardziej skutecznego działania oraz lepszego wykorzystania posiadanych sił i środków, jakimi dysponował katowicki aparat bezpieczeństwa. Bezpośredni nadzór nad obiema grupami „niemieckimi” przejął jeden z trzech zastępców naczelnika Wydziału II, którym na początku lat 70. ub. wieku. został mjr Zygmunt Polczyk⁵⁶.

Nowa komórka po włączeniu w struktury Wydziału II otrzymała nazwę – Grupa IIIa i liczyła od 6 do 10 pracowników. Należy nadmienić, że pod względem stanu osobowego należała, obok Grupy III, do najliczniejszych sekcji tej jednostki. W opisywanym okresie kierownikami Grupy IIIa byli: kpt. S. Falkowski, kpt. Z. Polczyk i por H. Jaroński⁵⁷.

Na przełomie lat 60. i 70. ub. stulecia katowicki aparat bezpieczeństwa w dalszym ciągu informował o utrzymujących się tendencjach negowania przez środowiska niemieckie na Śląsku polityki władz komunistycznych, dotyczyło to przede wszystkim tej części społeczeństwa, która ze względów mentalnych czuła się Niemcami. Podejmowane przez ówczesne władze PRL próby ograniczenia tego typu zjawiska zakończyły się niepowodzeniem, a unormowanie w tym okresie politycznych stosunków na linii Warszawa – Bonn tylko pogłębiły istniejące animozje. Dlatego też „zwalczanie rewizjonizmu niemieckiego” na Śląsku w dalszym ciągu było priorytetowo traktowane przez władze komunistyczne, jak i Służbę Bezpieczeństwa. Z tego względu na początku 1970 r. katowicka bezpieka zintensyfikowała swoje działania w tym zakresie, zresztą zgodnie z późniejszymi wytycznymi płynącymi z Departamentu II MSW⁵⁸. Funkcjonariusze Grupy IIIa w swoich doniesieniach informowali o wzrastającym niezadowoleniu środowisk niemieckich na Śląsku w stosunku do polityki władz wojewódzkich w sprawach możliwości wyjazdu do RFN. Tylko w latach 1970–

⁵⁵ *Kierunkowy plan pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa KWMO Katowice na lata 1966–1967 z dnia 13 grudnia 1965 r.*, IPN Ka 031/8, t. 2, k. 3–4.

⁵⁶ *Zakres obowiązków wg stanowisk etatowych*, IPN Ka 083/111, k. 427.

⁵⁷ *Kadra bezpieki 1945–1990...*, s. 244, 404–405.

⁵⁸ *Wytyczne Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 sierpnia 1973 . w sprawie intensyfikacji działań resortu spraw wewnętrznych z zakresie kontrwywiadowczej ochrony kraju*, IPN Ka 083/111, k. 360.

1973 aż 63 344 osoby podejmowały próbę uzyskania pozwolenia na emigrację do Niemiec zachodnich⁵⁹. Za wywoływanie psychozy wyjazdowej i ugrunto wywanie wpływów niemieckich na terenie Górnego Śląska aparat bezpieczeństwa obwiniał instytucje rządowe i organizacje mieszczące się na terenie RFN. Dlatego też do głównych kierunków i zamierzeń, które mieli prowadzić funkcjonariusze Grupy IIIa, należały następujące kwestie:

- ujawnianie, rozpracowanie i likwidowanie wrogich rewizjonistycznych grup i osób oraz nielegalnych organizacji politycznych rekrutujących się z elementów antypolskich,
- rozpoznania i rozpracowania powiązań ośrodków dywersji politycznej i Ziomkostw w NRF dla ustalenia form i metod ich oddziaływania na określone grupy i osoby spośród ludności miejscowego pochodzenia, w celu zwiększenia skuteczności naszego przeciwdziałania,
- wykorzystania posiadanej sieci tajnych współpracowników do rozpoznania dróg łączności działaczy rewizjonistycznych z krajem, w celu skuteczniejszego zwalczania tej formy wrogiego oddziaływania
- wykorzystania międzynarodowego ruchu osobowego dla zdobywania informacji o znanych działaczach rewizjonistycznych w NRF i ich powiązaniach z mieszkańcami naszego województwa,
- stałego rozwijania pracy profilaktycznej dla zapobiegania antypolskiej działalności elementów rewizjonistycznych [...] ⁶⁰.

W celu bardziej skutecznej realizacji powyższych założeń funkcjonariusze tej komórki wyodrębnili konkretne instytucje, grupy osób i zjawiska społeczno-polityczne, które starali się kontrolować przy pomocy tzw. spraw obiektowych. Na początku lat 70. XX w. do najważniejszych tego typu ewidencji operacyjnych należały m.in. sprawy o następujących kryptonimach: „Ośrodek”, „Wezera”, „Trutnie”, „Tama” i „Antena”.

Sprawa o krypt. „Ośrodek” została założona w 1962 r. i była prowadzona aż do 1983 r.⁶¹ Celem sprawy było zbieranie informacji na temat osób pracujących i działających w: „Ziomkostwie Górnos Ślązaków”, „Ziomkostwie Ślązaków” czy „Ziomkostwie Ziemi Beskidzkiej”. W ramach tej procedury w szczególnym zainteresowaniu śląskich esbeków znaleźli się m.in. tacy niemieccy działacze, jak: Otto Ulitz, Herbert Hupka czy Herbert Czaja. Zakładając sprawę o kryptonimie „Antena”, funkcjonariusze Grupy IIIa starali się kontrolować osoby, które utrzymywały kontakt korespondencyjny z rozgłośniami radiowymi „Deutsche Welle” i „Deutschlandfunk”⁶². Podobne działania były prowadzone przez Grupę IIIa w sprawie obiektowej o kryptonimie „Wezera”, która dotyczyła rozpoznania działalności na Śląsku zachodnioniemieckich ośrodków zajmujących się

⁵⁹ *Kontrwywiadowca charakterystyka województwa katowickiego po pionie II-gim z dnia 1.III.1974 r.*, IPN ka 083/111, k. 300.

⁶⁰ *Kierunkowy plan pracy nalata 1968-1969 z dnia 1.I.1968 r.*, IPN Ka 031/8, t. 3, k. 20.

⁶¹ *Sprawa Obiektowa krypt. „Ośrodek”*, IPN Ka 030/ 188 t., k. 1.

⁶² *Sprawa obiektowa krypt. „Antena”*, IPN Ka 030/186, t. 1, k. 2–3.

badaniem Europy Wschodniej i Środkowej⁶³. W zainteresowaniu pracowników grupy, funkcjonariuszy terenowych urzędów SB oraz tajnych współpracowników znalazły się więc takie niemieckie instytucje, jak: Herder-Institut, Goethe-Institut, Deutsche Forschungsgemeinschaft, czy organizacje kulturalne: Stiftung Haus, Kulturwerk Schlesien czy Wangener Kreis. Natomiast w ramach sprawy obiektowej krypt. „Trutnie” związanej z „operacyjną ochroną terenu przed inspirowaną działalnością rewizjonistyczno-odwetową” pracownicy tej komórki rozpracowywali i czynnie zwalczali kontakty ludności śląskiej z Niemieckim Czerwonym Krzyżem i innymi instytucjami państwowymi w sprawie możliwości wyjazdu do RFN⁶⁴.

Kolejnym przejawem „rewizjonistycznych oddziaływań” na miejscową ludność, z którą musieli zmierzyć się katowiccy funkcjonariusz pracujący na „kierunku niemieckim”, była sprawa udzielania pomocy materialnej przez niemieckie instytucje państwowe. Według ustaleń SB na teren województwa katowickiego co roku docierało około 400 tys. paczek z żywnością i odzieżą, prawie 27 tys. Ślązaków pobierało niemieckie renty wojenne, a dalszych 50 tys. otrzymywało doraźne i okresowe zasiłki i zapomogi⁶⁵. Według ocen KWMO w Katowicach tak duża skala przekazywanej pomocy stanowiła zagrożenie dla bezpieczeństwa kraju i regionu. Natomiast wojewódzkie władze PZPR widziały w tym zjawisku próbę podważenia, a nawet zdyskredytowania prestiżu państwa i władz komunistycznych. Dlatego też kierownictwo partyjne, jak i aparat bezpieczeństwa starali się ograniczyć powyższe zjawiska, m.in. poprzez większe oddziaływanie na miejscową ludność przy pomocy środków administracyjno-prawnych, ale także i poprzez zwiększenie aktywności operacyjnej funkcjonariuszy Grup III i IIIa⁶⁶.

Utrzymywanie przez mniejszość niemiecką na Śląsku bliskich więzi o podłożu narodowościowym i rodzinnym z osobami, organizacjami czy instytucjami państwowymi RFN stanowiły dla władz w dalszym ciągu poważny problem. Podejmowane przez władze i organy bezpieczeństwa działania zmierzające do ograniczenia antyrządowych i antypolskich postaw części niemieckich Ślązaków nie przyniosły spodziewanych efektów. Coraz liczniejsze przypadki składania podań do wojewódzkich urzędów o zgodę na stały wyjazd z PRL do RFN wzbudzały coraz większe zaniepokojenie ówczesnego kierownictwa PZPR. Od 1960 r. aż do 1969 r. z terenu województwa prawie 100 tys. osób złożyło dokumenty dotyczące stałego wyjazdu z kraju, lecz zgodę na opuszczenie granic

⁶³ *Plan pracy Wydziału II-go Służby Bezpieczeństwa KWMO na I kwartał 1972 r. z dnia 3.I.1972 r.*, IPN Ka 083/111, k. 560.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Kontrwywiadowcza charakterystyka województwa katowickiego po pionie II-gim z 1974 r.*, k. 297–298.

⁶⁶ *Kontrwywiadowcza charakterystyka województwa katowickiego po pionie II-gim Wydziału II-go KWMO z dnia 24.07.1975 r.*, IPN Ka 083/111, k. 67–68.

państwa otrzymało 25 tys. Ślązaków⁶⁷. Proces ten uległ znacznemu zwiększeniu wraz z chwilą podpisania 7.12.1970 r. układu pomiędzy PRL a RFN o podstawach normalizacji i wzajemnych stosunków⁶⁸. W celu przeciwdziałania rosnącej fali osób, które zamierzały wyemigrować z Polski do Niemiec zachodnich, Grupa IIIa założyła sprawę obiektową o krypt. „Tama”⁶⁹. We wniosku o wszczęcie sprawy, zastępca naczelnika Wydziału II KWMO w Katowicach mjr Z. Polczyk tak określił cel prowadzonej procedury: „[...] Poprzez planowe działanie operacyjne, zgodnie z nakreślonym przez Egzekutywę KW PZPR w Katowicach kierunkiem, zdążać będziemy do wyhamowania tendencji wyjazdowych do Niemieckiej Republiki Federalnej”⁷⁰. Podjęcie intensywnych czynności na tym polu przez aparat partyjny, struktury administracyjne, aparat bezpieczeństwa nie powstrzymał fali wyjazdów do Niemiec zachodnich. Wprawdzie katowicka SB chwaliła się, iż przy tej okazji pozbyła się z Polski ludzi z tzw. „marginesu społecznego” i „uciążliwych politycznie”, to jednak można stwierdzić, że podstawowy cel tej prowadzonej do 1983 r. ewidencji operacyjnej nie został osiągnięty⁷¹.

Oprócz wymienionych wyżej spraw obiektowych w 1973 r. Grupa IIIa prowadziła także szereg innych procedur (2 sprawy operacyjnego rozpracowania, 6 spraw operacyjnego sprawdzenia i 11 kwestionariuszy ewidencyjnych), którymi były objęte osoby podejrzewane o współpracę z niemieckimi instytucjami, ziomkostwami czy mający tzw. „niemiecką orientację”⁷². Wprawdzie w tym okresie Grupa IIIa liczyła sześciu funkcjonariuszy, to przy realizowaniu zadań wykorzystywała 48 tajnych współpracowników⁷³. Należy zaznaczyć, że problem kontroli mniejszości niemieckiej na Śląsku był intensywnie realizowany przez terenowe jednostki Służby Bezpieczeństwa znajdujące się w Gliwicach, Zabrze, Bytomiu, Chorzowie i Rudzie Śląskiej. Na początku lat 70. XX w. funkcjonariusze tych komórek prowadzili 3 sprawy operacyjnego rozpracowania, 47 spraw operacyjnego sprawdzenia oraz założyli 297 kwestionariuszy ewidencyjnych na osoby podejrzewane o „działalność rewizjonistyczną”⁷⁴.

⁶⁷ *Kierunkowy plan pracy na lata 1968–1969...*, k. 20.

⁶⁸ *Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji wzajemnych stosunków*, Dz.U. PRL z 1972 r, nr 24 poz. 168.

⁶⁹ Szerzej na temat SO krypt. „Tama” pisze S. Rosenbaum, *Operacja „Tama”. Służba bezpieczeństwa wobec masowej emigracji do RFN*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 3 (110), s. 34–42.

⁷⁰ Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej kryptonim „Tama” z dnia 8.V.1971 r., IPN Ka 030/182 t. 1, k. 3.

⁷¹ W ramach SO krypt. „Tama” wydano do 1974 r. 130 osób karanych za przestępstwa kryminalne, 63 osoby za działalność antypolską, 244 osoby przejawiające wrogi stosunek do PRL i 98 osób z „marginesu społecznego”, *Pismo do naczelnika Wydziału III Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 12.12.1979 r.*, IPN Ka 030/182, t. 2, k. 149.

⁷² *Sprawy poszczególnych kategorii wg. Grup w Wydziale II, stan na dzień 5.04.1973 r.*, IPN Ka 083/115, k. 404.

⁷³ *Stan spraw operacyjnych i TW Wydziału II KWMO na 1.09.1975 r.*, IPN Ka 083/115, k. 55.

⁷⁴ *Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych dot. zagadnienia rewizjonizmu zachodnio-niemieckiego na rok 1974 z dnia 26.XII.1973r.*, IPN Ka 030/182, t. 3, k. 85.

Zakończenie

Mniejszość niemiecka na Śląsku dla ówczesnego kierownictwa wojewódzkich struktur PZPR stanowiła poważny problem natury politycznej i społecznej. Jej negatywna postawa wobec władz polskich, jak i silne powiązania mentalne i rodzinne z RFN powodowały, że ta część mieszkańców województwa katowickiego była odbierana jako wrogi element. W ocenie lokalnych władz partyjnych, jak i kierownictwa katowickiej bezpieki jedną z dróg zniwelowania niebezpieczeństwa „szerzenia niemieczyny” na Śląsku była skuteczna kontrola ludności autochtonicznej. Z tego względu działania Grupy III i IIIa w rozwiązaniu „problematyki niemieckiej” należały w latach 1957–1975 do priorytetowych zadań realizowanych przez funkcjonariuszy służby kontrwywiadu w województwie katowickim.

Pracownicy obu grup, „zwalczając wywiad zachodniemiecki” i „rewizjonizm niemiecki”, stosowali pełną gamę i środków pracy operacyjnej, od tajnych współpracowników, poprzez wykorzystanie środków techniki operacyjnej (podśluch, podgląd, obserwacja). Pozyskując osoby do współpracy, SB dążyła do tego, aby wywodziły się z lokalnego środowiska i miały kontakty rodzinne z krewnymi mieszkającymi na terenie RFN⁷⁵. W sprzyjających okolicznościach esbecy dążyli do zwerbowania obcokrajowców, szczególnie tych, którzy mieli możliwość „docierania” do ośrodków wywiadowczych BND, instytucji państwowych, naukowych i organizacji ziomkostw śląskich. W tej „walce” funkcjonariusze katowickiej bezpieki współpracowali z innymi komórkami i jednostkami Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej praktycznie z terenu całego kraju. Pracownicy obu grup „niemieckich” mogli liczyć także na ścisłą współpracę i przychyłność ze strony takich instytucji, jak: Wydział Paszportów Zagranicznych, Urząd Spraw Wewnętrznych Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich oraz Śląski Instytut Naukowy – Pracownia Niemcoznawcza⁷⁶. Do podejmowanych działań były także włączane inspirowane przez SB przedsięwzięcia propagandowe wykorzystujące media (artykuły prasowe, audycje radiowe i telewizyjne), ośrodki naukowe (prelekcje i odczyty w zakładach pracy) i struktury administracyjne (ulotki i broszury)⁷⁷.

Ważnym elementem używanym przez aparat bezpieczeństwa, głównie przeciwko „rodzimyemu rewizjonistom”, było stosowanie metod represyjno-ostrzegawczych w postaci rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych, zatrzymanie na 24 i 48 godzin w areszcie, czy usunięcie z pracy. W przypadku osób, które były dla

⁷⁵ *Plan działań operacyjnych Wydziału II Służby Bezpieczeństwa KWMO Katowice na rok 1971 z dnia 1.06.1971*, IPN Ka 83/111, k. 588–593.

⁷⁶ *Kierunkowy plan pracy Wydziału II Służby bezpieczeństwa KWMO Katowice na lata 1966–1967...*, k. 17–18.

⁷⁷ *Ibidem*.

władz komunistycznych „politycznie uciążliwe”, a ich postawę oceniano jako „niepożądaną” i „szkodliwą dla ich środowiska”, umożliwiano im szybszy wyjazd do RFN⁷⁸.

Działania obu grup były koordynowane na szczeblu zastępcy naczelnika Wydziału II, co pozwalało na bardziej skuteczną penetrację środowisk mniejszości niemieckiej na Śląsku oraz lepsze wykorzystanie posiadanych sił i środków. Wielokrotnie funkcjonariusze obu komórek Wydziału II KWMO w Katowicach wymieniali się posiadanymi informacjami, a także współpracowali w ramach realizowanych zadań. Przykładowo do sprawy o kryptonimie „Ren” – prowadzonej przez Grupę III – aktywnie włączali się pracownicy Grupy IIIa, współdziałając w zadaniach dezinformujących służby wywiadu i kontrwywiadu RFN. Natomiast w procesie zahamowania migracji Ślązaków do Niemiec zachodnich, realizowanych przez Grupę IIIa w ramach sprawy o krypt. „Tama”, brali czynny udział pracownicy Grupy III.

Pomimo intensywnie prowadzonych działań operacyjnych przez funkcjonariuszy obu wymienionych komórek należy stwierdzić, że nie byli oni w stanie „zabezpieczyć” i zniwelować „niemieckiego zagrożenia” w ramach postawionych im zadań dotyczących kontroli środowisk niemieckich w województwie katowickim. Negatywna postawa ludności autochtonicznej w stosunku do polskich władz i prowadzonej polityki gospodarczej oraz perspektywa wyjazdu z kraju i życia w „lepszem świecie” były czynnikami, których nie była w stanie zmienić peerelowska administracja i aparat bezpieczeństwa. Jednakże „problem niemiecki” na terenie województwa katowickiego pozostawał najważniejszym obszarem działania śląskich funkcjonariuszy Wydziału II SB aż do początków lat 80. ubiegłego stulecia.

Bibliografia

Opracowania

Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990*, Warszawa 1997.

Dziurok A., *Śląskie rozrachunki. Władze komunistyczne a byli członkowie organizacji nazistowskich na Górnym Śląsku w latach 1945–1956*, Warszawa 2000.

Kadra bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwach śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim, red. W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurok, Katowice 2009, s. 337–338.

Lesiakowski K., *Aparat bezpieczeństwa w Polsce 1945–1970. Struktura organizacyjna i zadania. Głos w sprawie bilansu PRL, [w:] Europa w XX wieku*.

⁷⁸ Kierunkowy plan pracy Wydziału II-go Służby Bezpieczeństwa KWMO w Katowicach na lata 1968–1969 z dnia 1.I.1968 r., IPN Ka 031/8, t. 3, k. 21.

- Główne kierunki rozwoju (ekologia, gospodarka, kultura, polityka)*, red. nauk. E. Wiśniewski, Łódź 2001.
- Linek B., *Kwestie narodowościowe – problem niemiecki*, [w:] *Fundament systemu zniewolenia. Z działalności wojewódzkich struktur Urzędu Bezpieczeństwa w Katowicach 1945–1956*, red. A. Dziurok i A. Dziuba, Katowice 2009.
- Polskie służby specjalne. Słownik*, red. K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2011.
- Rosenbaum S., *Przeciw „krucjacie rewanżystów”. Służba Bezpieczeństwa w walce z „zachodnioniemieckim rewizjonizmem”*, [w:] *Donosem i pałką. Z działań Służby bezpieczeństwa na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1956–1980*, red. A. Dziuba, Katowice 2008.
- Rosenbaum S., *Operacja „Tama”. Służba bezpieczeństwa wobec masowej emigracji do RFN*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 3 (110), s. 34–42.
- Terlecki R., *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2013.

Źródła archiwalne

Instytut Pamięci Narodowej w Katowicach

Źródła prawne

- Dekret z dnia 20 lipca 1954 r. o służbie w organach bezpieczeństwa publicznego, Dz.U. 1954, nr 34, poz. 142.
- Ustawa z dnia 13 listopada 1956 r. o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego, Dz.U. 1956 nr 54, poz. 241.
- Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji wzajemnych stosunków, Dz.U. PRL z 1972 r, nr 24, poz. 168.

The scope of reconnaissance and operative actions of Katowice Security Service's Section II, Groups III and IIIa, between 1957 and 1975

Summary

This paper concerns the functioning of the communist Security Service (*Służba Bezpieczeństwa*) in Katowice voivodeship between the years 1957 and 1975. It presents the tasks and operative mechanisms of the members of groups III and IIIA, which were part of the Section II of the Katowice Security Service. Group III was tasked with reconnaissance and counterintelligence actions aimed at intelligence agents from West Germany possibly operating in the Silesia region.

Group IIIa was tasked with finding and eliminating organisations and groups which sympathised with Germany or had an anti-Polish character in the region. An important part of its operations was recognising possible links between the German population of the Silesia region and organisations from the Federal Republic of Germany. The actions of both groups resulted in operative control of many citizens leaving the Silesia region for Germany, as well as foreigners coming to Poland from West Germany.

The actions of Group III and Grupy IIIa in Katowice continued practically till the dissolution of the Security Service in 1990 due to the change of the political system.

Keywords: Security Service, counterintelligence, Section II Group III, Section II Group IIIa, counterintelligence in Silesia region, foreigners surveillance, fighting German revisionism, control of international traffic.